

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 54 (15739) ♦ 1996 чылдың апрель 24, среда ♦ Ат салган шагы 19.00 ♦ Салар өртөз 500 рубль.

РЕСПУБЛИКА: хүн бүрүнүң амыдыралы БОЛУУШКУННАР, ФАКТЫЛАР, ЭСКЕРИГЛЕР

Эрзинден

ИДЕПКЕЛИГ КИРИШКЕН

Апрель 19-20 хүнернде чагайжылдыга суб-ботиниңге чон идепке-лиг киришкен. Кожуун чагырамын даргазынч ораакчыны Алды-оол Дамы-Самасевич До-гактыг дымнамы-биле алырга, ол хүнерде ча-гайжылдыга ажылыңче 3300 кижи үнгөн. Ук ле-вискэрде ботку арылган, дайың сөөртүргө ча-рылган ашчы-тогеринчи кожуун чагырамы хан-дырган. Хой амыллар кылдыңан, субботинк ор-ганнастыг байдалга өрт-кен.

ААЛДАП ЧОРААН

Апрель айның эге хү-нернде МАР-ынн Баа-Тас сумузуун даргазы Дамды-Суреп баштаан делегация албанын езу-зу-биле аалдап чораан.

Эрзин кожуун чагыра-мынч удуруткучулары-биле ажырашкы, ийи та-лаа ажытыг, соуургал-дыг ажы-херекчи, найа-ралдыг, арга-дурулдуг солушкан чугааны кыл-ган.

ТӨЛӨПТИГ КЫС АЙСУУ СИДОО

Апрель эгенинде респу-блика төвүнге болуп өр-кен «И-не төлөптин да-гына болган и-не төлөп-тин кыс» деп мөөрийнч киришкенин малчын ук-туг, Бай-Даг сумузуун төлөптин кызы Айсуу Си-доо тыва хевин бурун кел-дирген ийи ойнаар-кысты, хураган кежи-биле дүр-зүлп даараан койгуну, хураганын, торгу-биле даараан тыва борт биле тонну бараалгаткан, бир-ти чери ап, тайынал-чак тивиске чедип ал-ган. Эр-хой, Айсуу!

ӨӨРЕНКЧИЛЕР, АДА ИЕЛЕР-БИЛЕ УЖУРАШКАН

Тыванын Күрүне уни-верситетинин ректору О. Б. Бузур-оол, ТР-ниң өөредилге комитетинин даргазы Л. Х. Тас-оол, делтикче фондузуун удуруткучу А. Т. Коңгар олар Эрзин, Тес-Хем ко-жуунарга чорааш баш-кылар, өөреникчилер, ада-иелер-биле ужурашкан-нар.

ТЫВА ХЕВИМ — ЧОРГААРАЛЫМ

«Тыва чагай чаччы-ларын нентерлеринин дуржулга школазы» деп төптү кайы школага ажы-дып болурун тодаралы-ры-биле кожуун башкы-ларынч «Тыва хевим» чоргааралым деп конфе-ренциялар Нарын орту-ман школазын апрель 23-те болуп эрткен. Нарын ор-ту-ман школазын башкы-лары Розалия Кавая, Са-яна Базаа, Ольга Се-век, Галина Комбу, Ольга Шакар, Вячеслав Урут Кыр-гыс, Айланмаа Кунгаа база Валентина Келен конференциянын белекел ажылыңга идепкелиг киришкениге белек.

Чайчыны ДАМБА ХУУ-РАК.

Шылпын» корр.

Келир кышка белекел ХУН ДУРГУЗУНДА

Кызыл-Тайга сумузуун чыгырга чедип бектеп турар, чамдык албан, ор-ганнастыг чедеринин кыш-ка белекел кошкок бол-ганын ам бо эртин турар мич көргөскөн.

Ону өлөтүп көргөш. Кы-зыл-Тайга сумузуун ча-

Сосновкадан

БРИГАДИР БОДУ БАШТААН

«Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйында өшкүчү саны нымды-ла коңуч хой өвөс — 500 баш.

Оларын Петенова деп че-де Чагар-оол Оюн хүр-кенде кыш ажырган. Ажыл-агыйын конторазыңга челе бээрмиче, хойжу бригаданын бригадирин Зинаида Оюн дүр-зүлп тур. Ол хүн машина-ларын техниктиг кыналда-ры болган. Ажыл-агыйын автобузу үрелик болган, ын-чангаш кыргызкыларга ажык машина берген болду. Зинаида Дамбыжаевнадан ажык машинага соок өвөс деп айтырганын мынча ди-ди: — Бистин кыргызкылары-мыс шыдамык улус, олар ажык-даа машинага тоовас, чачыгыл калганыр. Машин-на орайлап келген болгаш кыргызкылар бажынарыңче чоруккан, ам оларын бөлүп алырмы ол — дээш ашчы-чел.

100-ТЕН 60 ХУРАГАН

«Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйында шээр малдын кыштаглашыкын чүгөр эртек-леп болур. Кыштаглашыңче нинтиң биле 7000 баш шээр мал кирген турган. Оларын нинтиден төртүр хой 2736, оларын 6 колаңга уккен.

Ам бо хүнерде хой оол-дашыкны доозулган. Май быс. Амдызында ажыл-агыйын тускай эртемни-лерин саңап турары-биле барган хойларын ончалап санаарын планнап турар агыс. Амдызында ажыл-агыйын тускай эртемни-лерин саңап турары-биле алырга, 100 башка онааш-

тыр 60 хураган менди кала-галаттыңан. Малдын чаш төлүн камгалап алып тала-зы-биле чүгөр эки көргү-зүлгө чедип эки, Полина Сарыглар 100-тен 81 хура-ганын, Юрий Сырат, Анато-лий Моңгуш олар тусту-туу-нда 70-70 хураганын менди камгалап алганынар.

Малчынарнын сизген-биле ханды-арыгларын четчир деп санап турар бис. Күзүн кыш-таглашыкын эгелеп тур-ла кыштактарга — четчир-биле сизген чедирип казы. Эр-тең чылын тарга дүжүдүнүң кирдиң болганын биле сула алмаан айда бир каттап чаш хураганынга бээр-биле че-дирип калдык.

Нинти-биле малчынар.

САРГЫ-БИЛЕ ДЕМИСЕЛ

Ам бо хүнерде малчынар-ын дүвүрелин турар бир айтырыг бар. Ол чүд дээр-ге — саргы-биле демисел.

Саргы бо үдөш шээр малга эвэне хорайып. Ынчанга олар шара куш-шылаа баксы-раан, тодаргалырга, кыш-ты чулап ашкан хойларга, чаш хураганынга калалган соонда, мыйла-ла тончууңче чедер ханын төндүр сорбан шарада эдилер эвөс. Ынчан-га оң хоразы коңуч дээр-ми ол.

Моон мурнуна чылдарда бистин «Сосновское» дур-жулга-бүдүрүлге ажыл-агыйы-нын саргыдан дыка хой баш когарал-даа турду. Ынчан-га эртен чылдарын дүр-жулгазы өөренип көргөш, бо чылын саргы-биле демиселдин ханын өскөрткөч бис. Эртен чылын «ДУМ» деп тускай машина биле чаштырып каарга, ол дуу-да дуза чедирбөс деп мал-чынар санап турар. Чүгө дие, бажымык эвөш бол-ганы-биле хойну дүгүнүн аразыңче эдилдирип ханын кирбөс, ынчангаш этче ка-далган саргыларын узаткап шыдаас болган. Ол башка-ла дечимче ко болган. Дүст кургаг болганы-биле, дүк кырынга-ла анаа эстин, сал-

ханды-арыгларын багай эвөс. Хлеб, үс, макарон кылыгылар дози ышкан аш-челми малчы-нарга доктаамал чедирип келген.

Бистин Саян артында өк-көлдөн хойлармыс арай кир-генинде. Мал ажыл-агыйы-нын тускай эртемни-лерин саңап турары-биле алырга, ол хойлар бистин агаар бой-дузууска арай таарышпай турар кырыг. Саян ар-тында олар тургузу азыра-га өөренип, чер өлтөп шы-даас болган. А бисте олар-ын тургузу азыраар харык кайла боор. Ынчангаш ол хойлардан хорамча хой бол-ган.

Зинаида ОНДАР. Бригадир.

Сут транспорту-биле пассажирлер сөөртүлгезинин телевидеринин дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканын Чазанын ДОКТААДЫРЫ ВОЛЗА:

1. 1996 чылдың экин-диринининин үезинде «Тыванын сутта экин-дирининин компаниязы-нын карыштагы дугла-ры-биле Россия Федера-циянын Саң Ямзын-нын тускайлап үндүрүп берсин 540 млн. рубль түнүг бюджет акмала-дырышканын өөренип көрүшкөн, сут транспор-ту-биле пассажирлер сөөртүлгезинин дараазында чингелеллик (неметтинген өтөкче үндүрүлгө) кы-ды» ТӨЛӨВИРЛЕРНИ ДОКТААДЫР:

— Тожу кожуунун Доора-Хем суурга болгаш өске-даа чурттакчылар-дыг черлеринге чедир рес-публикада кири бижидил-генин хамааты бургууңге бисте тавып 60 млн рубль хемчээлдик төлөвир:

— Бин-Хем кожуунун Союн суурунга чедир рес-публикада кири бижидил-генин пассажир бургууң-ге билет дөш 36 млн рубль хемчээлдик төлөвир. Тыва Республикада чурт-таанып турар пассажир-лерге билеттер сөстүг өр-төдөр-биле сайгаргынар. Пассажирлерин чүгүл дөш төлөвир 1 килограмм дөш хөстүг өртөкти 1 хүмүз болур.

2. По доктаалдың күү-селдиз дөш контролду Экономика ямзынга (Беран) онаар.

Ш. ООРЖАК. 1996 чылдың апрель 19. № 178. Кызыл хоорай.

Чонун экологту өөредилгезин экижерде талазы-биле хемчеглер дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

1995 чылдың декабрь 25. № 737. Кызыл хоорай.

Республиканың чонун экологту өөредилгезин хө-жүдөр сорулгачы Тыва Республиканын Чазанын доктаалыры била:

1. Тыва Республиканын Дөш Хуралы, Тыва Респу-бликаның Эртм болгаш өөр-зине черлеринч херектерин талазы-биле күрүне ко-митеди, Тыва Респу-бликаның өөредилге ямзын, Тыва Республиканын Култура, кино болгаш турым ямзын, Тыва Республиканын Парлакта болгаш информ-ация күрүне комитеди-биле чонун экологту өөредил-гезин талазы-биле ведом-стволар аразынын комис-сияны тургузар дугайында Тыва Республиканын Долган-дар хурал болгаш бөдүс курлавырларын камгалаар

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ 1995 ЧЫЛДЫҢ ДЕКАБРЬ 25-ТЕ, № 737 ДОКТААЛЫ-БИЛЕ БАДЫЛААН.

ЧОНУҢ ЭКОЛОГУТ ӨӨРЕДИЛГЕЗИНИҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ВЕДОМСТВОЛАР АРАЗЫНЫҢ КОМИССИЯНЫҢ ДУГАЙЫНДА ДУРУМ

1. Чонун экологту өө-редилгезинин талазы-биле ведомство аразынын ко-миссиязы (моон ыңай ко-миссия деп алаар) респу-бликаның чонун экологту өөредилгезин хөжүдөр та-лазы-биле күүсетки өр-те-чагырга органнын бол-гаш сонуургалдыг органи-зацияларын ажыл-чоруду-галзы таарыштырып баш-каар кылдыр тургускан.

2. Комиссиянын кол со-руулары бола:

— республиканың чо-нун экологту өөредилгезин талазы-биле күрүне политиказын болгаш оңу ботандырар талазы-биле программаларын ажылдап кылдыры;

— чонун экологту өө-редилгезинин талазы-биле күүсетки өр-те-чагырган мер-чөр органнын, өө-редилге, өртем албан чер-леринин, хей-ниги катты-жышкынынын ажыл-чоруду-галзын таарышты-рып башкаары;

Президентиниң ажыл-албаны УЖУРАЖЫШКЫНАР

ТР-ниң Президентин Ш. Д. Ооржак Сибиряк шериг округунуң коммуналдык-экономиктиг ораакчызы, тил начальниги А. П. Фирсовту хүлөөп алган. А. Фирсов Сибиряк шериг округунда ажыл-агыйы-ралды Президентке дыңаткышкан, кыргызкылар шеригтерин рмон; экономиказынч кызылгашкы-ны-биле чамдык бергедешкинерге таварып турарын, бо талазы-биле ТР-ниң девискээринде турар шериг кезектеринге чамдык дузалычы каларын санап алган.

ТР-ниң Президентин аалчыны коңуч кичөөтпел-дик дыңаан болгаш маай айның ийтин чы-тында Сибиряк шериг округунуң коммуналдык-экономиктиг ораакчызы В. А. Кошолов Кызылга чедип көргөс, бо ай-тырыгы бугу талазын чугаламып көргөш, тем-чег алырмын дыңаткан. Ужуражышканы ТР-ниң Чыак Башканын ораакчызы В. В. Кара-Сад, Айың чок чорук чөвүлелдин секретары В. А. Ал-бан, республиканың шериг комиссары А. И. Зали-вин олар киришкен.

ТР-ниң Президентин Ш. Д. Ооржак Кызыл ЧЭТ-ке чораан болгаш ЧЭТ директорунун ораакчызы А. И. Берзаков, Москвада Энергия-мониторинг доор-ку өргөлдүгүн начальниги В. М. Богрий-биле чугалашкан. ЧЭТ-ке септелсе амжалдарынч бугу талазыг чоруп турарын Президентке олар дыңа-ган.

— Москвадан келген 17 амжалды бугу күжү, би-лини харам чоңа берип, ак сеткилдиг амжалтап тур. Амгы үдөш 9-ку котелду кылдып тур бис. ЧЭТ-ти 30 чыл иштинде септөө-дир, ынчангаш ону догузу-биле септөөгө хой артык кезектерин дарый салдып алырмынч чугаламып көргөш. Бо амжа-лардырышканын дүвүрелинде дузалан калып көрүчө — деп, В. М. Богрий Президентке ма-ддизин Боитанын шийтпелдиз чоруп докумен-терин доп-дораан чорудуп, кылдарын Президент чо-гуур амжалдыларга дааскан.

ТР-ниң Президентин Ш. Д. Ооржактын эртеринг экономиканыг чөвүлел хуралга амжалдарын, ведомстволарын, кол бидүрүлгелерин 18 удуруткучу киришкен. Ол хуралга экономика структурасын өдө организаастарынч амжалдарын дооскан, ам экономиканын чорумчалыг турум амжалдарынч айтырымын чугалашкан.

Чамдык ямзыларынч, ведомстволарынч удуруткучулары экономика структурасын өдө организаастарынч чугула амжалдарын ам-даа шыдапшаан, ол талазы-биле боттуг амжалдарын чедип албаны айна-илерөө. Бо айның 29-та Кызылга экономика айна-рызынч талазы-биле улуг чөвүлел хурал болур, хө-жүдүл турар черлеринч удуруткучулары анаа чедир бугу амжалдарын шийтпелдиз шыдаван турар бол-за, эл шыгыг хемчегтерин алырмы Президент ды-наткан.

Рита САМБУ.

«Тыва Республиканың чонун ажылда хаара тударынын айтырыгын шийтпелдизинин аргалары» деп темалыг республика чөвүлел хура-лын эртерир хуусааны өскөртүр дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

1996 чылдың апрель 19. № 171. Кызыл хоорай.

1. «Тыва Республиканын чонун амжалга хаара тударынын айтырыгын шийтпелдизинин аргалары» деп тема-лыг республика чөвүлел ху-ралын 1996 чылдың апрель 9-та доктаалынын 1 пунктуу күш чок болган деп санаар.

2. «Тыва Республиканын чонун амжалга хаара тудары-нын айтырыгын шийтпелдизинин аргалары» деп тема-лыг республика чөвүлел ху-ралын 1996 чылдың апрель 29-та эртерир.

Ш. ООРЖАК.

1996 чылдың апрель 19. № 178. Кызыл хоорай.

ямызынч саналым хүлөөп алыр.

Ведомстволар аразынын комиссиянын удуруткучу Тыва Республиканын Долган-дар хурал болгаш бөдүс курлавырларынч камгала-лынын сайыдынга дагыр.

2. Чонун экологту өө-редилгезинин талазы-биле ведомстволар аразынын комис-сиязын дугайында дүрүмү бадылаан (калсырлыгы кошкокан).

3. Республиканын чонун экологту өөредилгезинин программасын амжалдап кыл-дыры болгаш массалыг ин-формация чепсектеринге эко-

логту бижилгелерин масса-лы-биле нентерлерин чонун экологту өөредилгезинин талазы-биле ведомстволар аразынын комиссия-нын амжал-чоруду-галынын кол улаанышкыны кыл-дыр санаар.

4. Ямыларын, ведом-стволарын, бидүрүлгелерин, организаастарынч болгаш амжал чедеринин база ко-жуунарынч мер-чөр бот-башкаарга организаастарынч удуруткучуларын экологту өөредилгезинин улам ыңай хө-жүдөр талазы-биле хемчег-лерин алыр.

Ш. ООРЖАК.

— чонун экологту өө-редилгезинин чамдык айты-рыгларынч талазы-биле саналдарын бажырымчалыг ажылдап кылдырыга кол эртемденерин болгаш спе-циалистерин сайындаан тую ажылдаар бөдүткенин док-таалдан чорум езуугар тур-гузар;

— чонун экологту өө-редилге талазы-биле респу-бликаның комплекситг про-граммаларын бадылаар кыл-дыр сумелээр;

— комиссиянын эрсе-ху-лазгелерин кырып турар айтырыглар талазы-биле саналдарын а олдуржур болза, бурун эртелиг деп санаар.

6. Комиссиянын шийтпел-дизин хей кезинин аңаа бадылаанын-биле хүлөөп алыр болгаш протоколдар-ын тургузар, комиссиянын даргазы аңаа ат салыр.

7. Комиссиянын эрсе-ху-лазгелерин дүштүр оон хүлөөп алган шийтпелдиз комиссияла төлөткөч өдөш бугу-ле органнын күү-седри албан.

8. Комиссиянын ажылы-нын организаастарынч хандырылганы Тыва Рес-публиканын Долгандар хү-рөөлө болгаш бөдүс кир-гавылдар камгаладынын ямзында, Тыва Респу-бликанын өөредилге ямзы-нында, Тыва Республиканын Эртм болгаш өө-редилге черлеринин күрүме-тинге үлтү-ху кирири-биле дагыр.

ЫДЫКТЫГ КАА-ХЕМ ӨРҮ

Эртеменнин орук демдегелин

БИСТИН ТЫВАНЫЦ ДЕ-ВИСЭРЭНДЕ муң хире бици хемер, 6700 дөл, 20 ортукмак, 3 зулг тем бар. Тыва-ларын аксынын кежи — делегенци баа бир зулг хемерини бирээти күчүлүг Улуг-Хем — Бийсейини маңа чагылттыгын. Хавырга даанын кырандан чагы уде харар сен — алышкылар дег Каа-Хем биле Бий-Хем каттыккан, чуртувустун буяныг, алдардыг, авыралдыг эртинен омук хөлдүг, ырышордуг Улуг-Хемни бүдүргөн. Делегейде ыдыктыг, мөңгө чүөлөр бар болса, оок бирээти эртинге ойноп өскөнүпчө кезээде алдырып, алаң чоруктуусу Улуг-Хем-Хайыракан, Улуг, бичо хемерине арыг, чагыл чылар болса, кымсыкаак, эрөөмчигейлерден эзелест кижилер чедир шунтуусу ас-кежитиг, кадик, сергек болур ийик бисе.

Каа-Хем биле Бий-Хем элдеп ылгалдыг, ийи ағы бүдүштүг. Бий-Хем ширини, кадыг, Кара-Хаак таланың да дачалар дужунда эрките, а харын-лаа, оок алдында бзын Каа-Хем өрү дыка арапка чедир чок унуштер уген. Суунун даптары ба-ла кочукт үздөгү, талдыг. Каа-Хем өрү боюда чымчак, Кымзыдан эзелест, барык 200 километр чедир улус ары акырап турар, а харын-даа оу оок-лаа ыйлаалды болур. Моон жууналда бо чус чылдын эгезинде Саан артыдан көпкөн орустарың бир хой кеви ынаар өскөннөр, Амгы Сарыг-Сепке бир-ле дугаарында 1904 чылда Шершев деп ашак чыгыс бажыныг турган. Бичанган анаа суур тыпш көзгө, оу үр иштинде Шершевча деп алап турган.

Каа-Хемнин староверлери хой суурларга чурттап чоруктуу, тускай культуралыг, чапчык-чүдүлүгтүг, улуг жөлдүг оруктан оолашан чок. Оларын организминде бар кол алдыгарын Тываның өске бүдүнүрүндө чурттап чоруктуу өрү, тыва чоң-биле денен чок болса, соелүү уенин шивлаагында тыгылган хочуулар толарап болор. А оларын аяккал турар кара өмнори, мзон маан дынчаан чугааларын алдырга, канчаар даа аажок аяктыг, чамакта-галар бар. Староверлерин эмиашкын шагалан бөрү хомукак, а манса келеш тынша, моол, тибет, кылат эм-шындыктан алган чүдүлери баа бар. Бо бүгү айтыры-лары шивилдер дугайың да аланын эрткилер И. Ор-дникованың учуртталган-биле бистиң биология-медицина талымын азе эткен шивилел лабораториялыг тургускан.

Эртең чайын новь тончу-зүнде шагалыг күзелмени буттанар дээш, Сарыг-Сеп алабуулу олуртур аас-кежикчи болум. Оон мурунда Кызылда чурттап чоруктуу налылаан старо-верлерин дыка хөйчү дилет тыкпак, олардан чамдык со-дун чүдүлери билин алган турдуу. Калган чогаалың Анастолы Емельяновтун номнарын шыгалда дужар деп, арын буруун ылатап ком-чүд, шивилел турганым ба-за бар. Кочукт ийи хүйде Сарыг-Сепке чекеш, чүк-тешкил хемин өрү базын-тым. Ол черин чоуну оу Борхове дээр, 110 километр ырак Шивинг-Ойла (хэрээ-ли) орумуңун тончугу ол. Сарыг-Септен алай анам-ниде на баскыч эвес мен. «Чорбаан орук үч көрбөн, нола пар» — дээр болгон. Дериң-Аксамай барып, шан-да кады өренип чоранаан-ны Иламарын бажының айттырып чораш чек-көш, хөөрөжин, сүмелжиң хондум. Даартазында ба-за лаужор чок изг хүй бо-ган. Чүктөөн кажыргайла-рым кырына дузаан хаан чаа баа немешкен — хуе-ниним ол. Бөгүңү орумуңун тончугу — 30 километр — Сизим. Паром чогулган ынаар машиналар-даа чор-бастаал болду.

Бистиң чуртуусу Тыва — дошунда агаар-бойдуштуг, Мандаа агаарын термерту-галың өскөнүпчө аяктуу-лааы 99 градуус чүвүлдеп Чижээ, кыжын — 60, а ча-нын +39 градуус болса, оон түнү 99 градуус. Кыдыкын сонгу чүктүг Эвенкида ол баа 98-99 градуус. Чылдын к. айның тозунада оңт-сон, тараа, ногаа-даа унемес. Чайын каан, изг болган спиг-ширбиңки аки умес, а кыжын чымкылааа соок. Моод, ал көргө, Тываның кааа аял-агы продукция-зының бүдүрүлгезин чаны-гыста Хадканын-биле бичи-нин чижин, денсигери бер-ке. Ичкылаптын маңа Шу-шенкобел кочук аки чоң-гойни (метан) сөөрүп кел-геш, чик ортекке салып ту-

рары ол. Канчаар аякыла-аа, чурттаа аки, чоу чүве-ге даянса бийиң буруу? Бистиң ширини чуртуусука кижин калдык хоп келер, кай-дыг чем чир ужурутуу? Калдык маалын эди, кежи биче тааржыну? Чер бол-ганда шаадылак бугаларын аякылааа чүд? Мзон өскөн-төрөөн чуртум Ондум, Ак-Хемден бадарган буга бие-де мзон өскөлөрүмни тараа тарып чораныч Оргу-Шелге ам-лаа анаа боду агып ба-ды чылор, оу ам аякылган турар кижил-лаа чок. А ча-нында кургаг белдерег сөв-чө чылдын тараа тарып, ооу үнмөс-даа. Чаркыңыг чүе!

ЧАГЫ ҮЕ МАГАЛЫГ.

Догаандыр кектүг, шыктыг аянар, арыгар, аргалар элээ, ол талыда арыг ча-гай суу халаа авыралдыг Каа-Хем Хайыракан. Орук дугар чуртуму магадал, алгар-йерез, аны-бүрү өк-оттары чылган калыаан-кап чоруп ол мен. Дериң-ден өрү мыккара (малина) кара сугар кыдында ды-ка хой, аян бурууде ак-чайт чекеш-кат чөсө. Ара-зында староверлерде сугар-жаан аа-эриги дээр өрт-төр мырмий эндериң. Ол хун улуу-хун болган, кан-дында-даа машина козуледи. Бөлбейини 3-4 бажынарны бараалды, артында орук-биле дүшү хиреле эртим. Хун-дуа нын-лаа хөлчөк. Чоок-на дээр чорумалдар орукка кижиге дужарга өөрүңчүг турду. Ам ынаың эвсө. Оруму арыг ишти-биле чор-тарга, хайыраа алгалар-кап, чамакта сапшыка ая-кың аажок. Малаштыг, кы-лаа даг баары орукка Куң-гуртуулан ийен азыг деп кижиге журапкан, сагы-жым оожуртуды.

Бир шак апкында катан шыктык хем уну-биле чорун-чоруп, аяны догаандыр тутукалап каан дыка чараш бажычыгышарга келдим. Ында Кызылда келген «Ок-тай» ансамблиди хой уру-лары бар болду. Ук бажы-нарны туристерге туткан. Оон үч километр черде — Эржей, оон баа бир үштү өртөгө Сизим, Кежээлтиң өртөгө, чачык-лаа үзүлген. Чангыс бодал: бөгү Сизим-ге чедип хонар. Эржейги өр-төгө шивилел, кезикте келим. Кым-лаа чок. Улап-паала чунган ийи солга хой акиа суулу турган, ке-житин алдым. Ол-лаа суур-да, оон орудээр-лаа чаң-гыс-даа тыва чурттакы чок. Кадыр ийи акарга, Сизим ында дистиңер. «Даг көргөш, айт төваар» — дөөн ыш-кап ор мен.

Эржей элээн улуг, борбак суур, арты шынаа, аразын-да чаражы аажок оргулар-дыг белдер элээн ыракта тайгалары шивлээң. Сагыш-бодалга шөлээң. Манса чурт-таар болса — чыргалдык-кадыр сайындар болду. Чырык-лаа болса, шак орай-та, базынтым. Белдикче улуг кээриге мурунда он-гар чуртуу чаттыла берген чыдыр. Арты — арга. Ке-жээ аякка хат халаа соода чаап хонду. Даартазында баа хунедир чады. Фельд-лер ол черин эмчан Ал-дына Филипповна Степанов-на биле эмиелдөгө элээн чуга-алашым. Мында чоңуну чог-лаашым — чүште болган ор-уларым — чүште болган ор-уларым. Чаш урулардан эгелеш, шунтуунун джиң кочукт багай. Чоңуну чурт-тал оранымың чедимдик, бай деп чүвезин магадал ханамадым. «Ийгел-даа, соокта-даа аар аякыл-ла кы-лың чоруп бисе. Тараа та-рык, сизен кезер, мыштар-ла, бичаар, балыктар. Шиве-везе болса, ашаар» — деп бир кырган чугаалады. Кий-би болганнын чугаазын, тайылыртын аналитик көргө-ш, чылаагаанар шыг-леп деп түнөдүм. Даштерин хой ойдул, үрелди турары-нын кой чылдагыны — чи-гир, ийде кудук суу иже-риндес.

А. Емельяновтун номунун бир маалыры 71 харыг Фил-лимон Ульянович Соколо-вине маанса бир-ле дугар ужуракыг чугаалаптым. Дендиң солун ирей болду. Оң ортуу Савелий Соколов даартазында чыастыг эртен мени машина-биле бичин додугун кады. Малаштыг орук-биле хем өрү чүбүрүп ол ор мен. «Эртеңки кеңиге чекеш, суурже кезер» — бодал-ла бо. Дүш соода кудай аясты. Хунун изи, агаарын чыгыг чаагайы-да аажок. Орук чамакта хемден ырап, арга иштелер бөрү, а чамакта мырмий-айрыг кылдык биле шөвүлгөң. «Бай-Балык», узарына чө-дө бээрине Укең, оон чеди километре дээр чүвө бол-ганын чүе!»

чайт. Орта кат кочукт үпер. Ийи чыл бурунгар анаа кат-тык эдбөз кижик бааар чер тыкылбас, чыкпак-ла чымыл чыдар болган деп апкастар-дан дынчаан мен. Мзон ша-зыраанымдан, изгден орук-туң ол кезин өңне берге бол-ду. Арай деп суу кидыныга келгөн сууну накат-тактап, агымың киргеш, эшпап атып, атуг набак деп ырында-дындытым. Суг чанында бол-са-да, ийи сугу-биле дем-ме чүвө болду. Хүрөөге че-ре бергеш, чөрдө чашаңы, шалкыкын крестини төлээр ужураку деп бодал, чазы чокка куураайдыр шөвөн чыдыр мен. Оларын кресте-рини правослап шакымың орустардан бир аны. Алдар-дык орук чуртуму В. Сурико-вун «Боярыня Морозова» деп чуртууда оуу көргүскөн. Чазыг кылар болса, олар оу-дораян-ла аскерин каар, хө-рөк будудулар ол.

Шак ийи даштынып атып, чорутуңуң. Оруктун тончугу эңне берге. Куураайдыр крестини, калың-ла ор мен. Хөвөртен — олаа тулун каан бачык бо. Шак орайтан-даа болса, чапты хун элөөн бе-дүү. Кезел өрткө демдежип, каттыктын алган, улуг, бичиң чок сизенге, өөрүмүң-ман-найыг, аштат-терин чоруп-тар. Амгы тываларың бай-ралы чулгө-стальоннарда апарган. Миллион-миллион ак-шалар ында чаптап-ла туг-тар, араг-дарым-даа чы-ктыгыл-лаа тугар.

Шивинг-Ойлан ийди Каа-Хем өрү ирээсө Уйкең, Чындаарыкта чурттап орак кырганар баа бар. Ынаар бар орук ийде, чүгүл хун чедер чалым хая кырында улуг даштыдан кылган крест тургузуп каан дээр чүвө. Оу-корбушан, кырганарга че-лердир дээр чорутуңу. Орук-ка борбак кара булт кел-теш, кудушуныг бээр, ай-де салбаар аара шөвтен-же чүдүрүлүшөтүм. Олар соонга кезектап чакылаптын улуг чыкын колап чер та-лаанымың кырыче маң-най бериң-тир мен. Сидир-дыр-ла деп, улуг кара агып-тыр импеш үнөң. Амгы ирей-дир деп — болзым бо. Алар дериңдениш, а ар-тында тас аякың даг ийи. Де-миң улуг кара хайырааның бичиң чүбүрүгүң, аякка мен-че көрүп турупкың, де-миң куштуг бүкүрүккөң, куураанаан аям-толугуң соолдан ийди болду. Айнып чайтады. Коруп, сүрткөңиң де-миң ол-ла черге оруп, ку-душуңуң эртерим. Эр хала-дык шыккан чараш амганыч чок: уруп каан деп борбак алгыларын ийи чартыче апарылаан. Чашкын тоңуп, хуней бергесе челир ортат, чедир элтим.

Эржей, Сизимден эгелеш, маанса дээр 70 хире километр кылган даштык эртек, мзон староверлер дедиң-ле бай, тодуп чурттап орад-дыр. Эр улугтук кадык, шыраа-буугалар-ла. Таакмылаан, эзпелер, улчуп кылгылаан кы-жикер чөлдө көрбөдүм. Тыва чуртуу байлак, чараш, оу-арага, тажыкка кичил оор-наарыл Анаа чораш, ашкы-таалан: «Силөвө оор бар бө?» — деп айтырдым. Олар-дын харымын: «Бистиң алба-сык оор үр чурттап алба-сык — дөш, боостанын олура шөлдү имээр болду. Чогуң кыныг таварыла олдерга кыйын турган деп, а шыгың хемчегини боттары дораан ачкың-ла шын.

Орус чоңук тодуг, бай чурттап ораның Сарыг-Сеп, Дериң чордук. Огорулун дендиң кылдыр өсүргөн, ажалган, инек, каан, дага, казы эндикер болтулар чор-ду. Бай, шыктыг чурттап орад тывалар баа бар-ла чү-вө ийкан, ичкыла-даа кол-дунда шөвүл эвес. Бо дугайы Каа-Хем кожууң баа-зырааның дариңар баа-зыраа бадтык, тыва кижин хунун бодал амдырлар чүвө-дир ийи дистиңер. Хорайга келгелээң көдө ашкандар: «Соз суурдунд кеш оор бары?» — деп, бүдүү айты-рымыга, колдуңуң-ла 5-6 дээр, Оларын чок шунту бичи-р-ла болса, каның-дир деп чөвүрүккөң ашкың, чор-КУНУК, ХУСААМ-ЛАА ЧОКШУЛААН. Экигерек чагай сөлдиктин Шивинг-Ойдуң кадалары-биле ба-йылаңар алартым. Орукка каап чоруп сен дөш тоор-ку бердилер. Баярдакың куспакашкан, хемин кулу бажынтым. Оруска чораян кижин чүвө болаваалы! Бир коорумге, чалым халаар ба-дыр келген болдум. Боом халаарыңче черле чоокшуу-ла, ийди чылганар хой леп, кадаларың чыгымы сактып келеш, коруп тур мен. Алыр, халаар чанына бичин хай-гарып сокууруар-дыр дээр, баштым. Бирк эвесе улуг чөвүрүккөң улуг кадык ку-дун кырында ичирим кам-таннар чөргөн деп чыгыр-лар. Кайган тур мен. Чап-ыла-ла шимчөсө, Болыңың баары-биле аар ойган, өөрүмче хиса берей дээр, бажынтым. Хиса, оон ийндөн даш кырында кара-шаар чы-дырлар. Бо-даа бүтпөс чүвө-дир дээр дедир эштин. Ша-гары-лаа, шакканың да бар. Болары хоралыг болур ужу-рулуг.

Удаттаанда Хомду хемин кезең, биеги-ле Микхид Векено ашакың бажыңыг келиңи. Шайын хайынды-гың, чемги салган, солун чылган соодун берди. Ына-да манса чок-даа болса, оон ба-

ны үргүлүг тарып чораш бис, чүгө соолгу 2-3 чыл-дарда агаар соокмаар апар-ды дистиңер. Мал аймаанда инек, айд, дагаа бар.

Июн тончуңуде Каа-Хем староверлерин чуга-алаа-на чүвезе — сизен ке-лиңизинге белеткең. Петроа хүнүнден эгелес сизинге ке-лер, Мичан ол четчи бээр, ая-чоолдуу болур. Кыска үе иштиңе кескеш, шың кур-тууң, ажаан алыр дикчилер. Петроа хүнү июль 12-де эр-тек Даштын өртөм бугаар алдырга, ой-шаала ажаан сизиниң бөлөүмүң 75 хузуу мал иштинге шивлээңини бээр болганыңдан маалын депкеңизинге энне эки дээр. Россия ол сан чүгө 35 ху болган. Бистиң амгы тыва-ларын бөлөүскө сизиниң хоолуу оон-даа куду деп бо-дур мен. Шериг хорайынды дужу Пордан, ЧӨТ дужу Дыттыг-Арыдан сохтоар чылдың-ла чүгө август ор-тун үезинде изг тулук кес-кен турарын үргүлүг көрүп келдим. Мзон бичиң үмөсө бистиң улус баа-ла 7 ай ор-тада сизен кезер. Ол коруг-туугу, чараш байылал боор чүвө. Кезел өрткө демдежип, каттыктын алган, улуг, бичиң чок сизенге, өөрүмүң-ман-найыг, аштат-терин чоруп-тар. Амгы тываларың бай-ралы чулгө-стальоннарда апарган. Миллион-миллион ак-шалар ында чаптап-ла туг-тар, араг-дарым-даа чы-ктыгыл-лаа тугар.

Шивинг-Ойлан ийди Каа-Хем өрү ирээсө Уйкең, Чындаарыкта чурттап орак кырганар баа бар. Ынаар бар орук ийде, чүгүл хун чедер чалым хая кырында улуг даштыдан кылган крест тургузуп каан дээр чүвө. Оу-корбушан, кырганарга че-лердир дээр чорутуңу. Орук-ка борбак кара булт кел-теш, кудушуныг бээр, ай-де салбаар аара шөвтен-же чүдүрүлүшөтүм. Олар соонга кезектап чакылаптын улуг чыкын колап чер та-лаанымың кырыче маң-най бериң-тир мен. Сидир-дыр-ла деп, улуг кара агып-тыр импеш үнөң. Амгы ирей-дир деп — болзым бо. Алар дериңдениш, а ар-тында тас аякың даг ийи. Де-миң улуг кара хайырааның бичиң чүбүрүгүң, аякка мен-че көрүп турупкың, де-миң куштуг бүкүрүккөң, куураанаан аям-толугуң соолдан ийди болду. Айнып чайтады. Коруп, сүрткөңиң де-миң ол-ла черге оруп, ку-душуңуң эртерим. Эр хала-дык шыккан чараш амганыч чок: уруп каан деп борбак алгыларын ийи чартыче апарылаан. Чашкын тоңуп, хуней бергесе челир ортат, чедир элтим.

ДААРТАЗЫНДА МЕНИ КЕЛ ДӨШ. Чынык көш каа-зык бажынар. Хой эжитере эртин-ле түр мен. Адык соода бедик аксык (полка) кырында кырган эңгө экка-диер. Ийнеде хой бурган-ары чуртуу акаш, хой кызы-ары номаар чыны каан. Ме-ни куужу Надежда өно өөрүңүңүг хүлээп алган, дыка үр чугааштым. Тур-бастан, араан, а ол хиреле уганың чарт, чугааш деп, уткалат. Сактырмак-ла, кан-ды-яр-ың профессор эртеңден-биле чугаалаңың оран шы-ктык болдум. Кызылда ча-дында ойноп өскөн экин сактын, оң-биле чугаалаңың оран шыктыктыр мен деп мөзө өөрүң чугаалаң орду-бу. Ол чачыгыңыңдан угаа-ның, бүдүңүң, чагай сет-киңгиз ийи дээрн чыганы-ныг чок. Соолгу үр чылдар-дын иштиңде Надежда өно хурувин бапкыры келген. Ының боларың бо чурттап орад каазаңгарың хуру-даа дээр ара чок. Чүдүлде-дик каш кырганар мында чылдын алган бөт-боттарыңа дуулажык, бурганыңа төй-лөп, шөлөөн чурттап орад чүвө-дир. Оларын аразын-да 82 харыг Фелосия Фил-лимонна Каа-Хем бар болду. Уни алдыкы Коркиривер 1908 чылда Саан артыдан кочкеш, бай Федор Шене-диниң алы-биле алган амгы Федоровнака келген чүвө-дир. Эң бичаан Никифор Ива-нович Коркин 9 чыл бурун-да дээр ара, а кадыгын мында бо.

Хөөкүй дыка кырган-да болса, чугаалык, солун кыла болду. Кээриңиз, оон хуула салым, амдыларын черде атырардым. Оон үргүлүг күңдөдөр ажалы — хол ху-рээзи-биле хунедир ийи дээр, даш таалады хөлдө-де орупкан ичирейиңди деп орад. Чөвө кырганар чүвө-дин улуг отордуңуң чыны-кын аштан, ажың тура хун-еда. Наичаар чыл кырыла, сактык чырык, табын, со-дунуң чериде оран кийи чарың-тыр деп чүвези орта кордум. Ама дээр оларын чагай шыраптын, чымчак сөктиңиң утгайр чөв мен. Эм өт талык-биле оларда улуг бичиг чок хире. Чыргалды ийи элени эмиээр олтаны айтып бердим. Ычылаа-даа болганыч-ла кавдыг-лаа нөм-да чок, чачыг эртинге черде көстүр дээр.

Манда ийи чивекен көрү-дүң көрөй. Олар отка эр-түүнүн ичирини мону хала-дык эмиээр. Чаш ууруңу бажыңдызың эмиээр соол ре-цет баа дындыным. Ку-вонөгө чок дыкыныкы бо-ларын мындыг чугааыла эскербиң артырып болур, чү-ге дээрге ужу-жыңың кал-сы чугаалай бергөң, өң шөл-өгө отуп-биле демги эртинге-ни туду тыргып аары чүдү-рү-ла. Болар ботканы мында азыл-агарымың болгон чыч-коңдус чок. Шаган бээр арыны баа азырар келген-ге, а ийи чыл бурунгар ку-дугаа соңгартан кочкөн ки-жиң эртин келген сарылар-ды озынч көзүң үзөң. Күнү-дүнүң ичириниң тарып а-гылаан чорду. «Арой, дыка-

дүүи ара-биле боттары кы-лып аар болду. Бо талык-биле ашактың чугаазын үр-де бичкиңиз. Көжуңнарда мал эмиээр эм-таң сактан, шүлөөн турар болгай. Мын-да чон майлы боттары өмнөп аар.

Мыччаар-ла Чаккыш, бай-тай киретим Чамксов ирей сугга доктадым. Орук дү-гаар чыны алганың хой эж-чүштөриңиң ортук айлап суккан, Укептен келген ке-теге таварышкан, анаа ору-мек суурга көп, Чумака-терин бажыңка хөйү кө-рүп, дыншап, бижин ап хон-дүм.

Даартазында чыастыг эртен оларын олгу Петр Каа-Хем-ин кежирип кады. Арга ийи-биле куудушкундан чаг-ылаптан пленканың эжин-геш, кылгашта ор мен. Сак-тырмак-ла адыр ирей соом-да ышкан. Ам канчаар, ымаар-даа көрүңүр хайк чок чоруп орумда. Бай-Балык узарына чыастыкты чараш бүдүмөли баа катар магал-дан, кайган ордум. Шаала манса ичкөмө хөй балык турган чүвө ийкан. Ам мын-да хамалчоку, Шивинг-Ой-ла ол эвөш: Сизимден бо-дыктын ийи анык оол мо-торду хемези-биле оур эрте бердилер. Мен олардан: «Мыңчаар балык эвезээр болса, удаас көпө эвес» — деп айтырдым: «Ийе, ий-чө-л-ла бар чылдар чүвө-дир ийи» — дистиңер. Сизим үстүңден балыккан улус чү-гө шывага кадыргылар эвөш тулар чорду.

Кудай аясты, чыгы хун изиң келди. Ам чүү боор, ас-кежиктиң бажың ор мен. Орук ортузу хире чорумда, дөдөө чүгө машина изи бар болду. Чөвүру өскөн аянарлыг арталарың заг-эдиңин чагыл деп чүвө эвез аажок. Аар улуг роказмың ичкы чакырып кааш, демги исти эдериң чүбүрүңүм. Ага, аянда сула тараан, кажаалап каан. Оон ында чүбүрүң ооромыңа, таяга даг эрээде ийи аңы казанак-тары тур. Оларын иштин кылганы, элтиң, чалга ки-женин бажының аяар. Дөө-вир (кыша) алаанда эң-межөк капкалар чыдыр. Даг-дөз аяктыңарын эм олта-рың шивилелиңиз. Оо, кан-дыкың-лаа бар! Ында чө-дө-дөз баа эндикер үнөң.

Тыва чуртуу шивинг дош-кун бойдуштук. Чалга ки-жиге амдырлар берге. А кызымак, кекез кижин ма-жине хөлдө ашпаас ийинге деп, болал чордум. Моңу балдытан чыккө — бичи-лээң бо староверлерияң дилиң-дериң. Дүжө чүбүрүң келеш чүвөтүңүң бажы-тым. Сизим чоңошчулаан тулуд күш-шывалым эстип, чидиң-ле түр.

Көвээлтиң бергенде суурге үнөң амдыгың 20 минута даштанып турган, чичиңим үзүлгөн, арт кы-зымга төш дөзүңгө агинчип, тынштан кээп дүштүм. Дыңшап чыгарыма, ырыкта чыне хөвөргөн үн: «Зачем, зачем я простре-зал...» — деп ырылаа тур Олуруп алган, даштын-ил даштын, Савелий Соко-лов сугга көзө шайлап ал-ган, оң ада-иже Филмон Соколов Агафья Петровна ирөй-калай сугке солун чугаа дыңшап хонар дөш чөвүрүм. Күжүр ирей ме-жиң дүңкөн берди. Чам-дык оңса сагаларың на-чаар кылырдың блокнодузуг чүрүлгүл алдым.

Даартазында Сарыг-Сеп-ке үнүңүм. Орукту шунтуу-зун өк эртим, а Дериң биле Сарыг-Сеп аразы ба-за-ла сакымыңа төймөс чүвө, энне берге болду. Ычыгай дээр мен изгиң-да, соокту-даа бөр дем-ло тооас чордум. Мзон ор-ганизмийң чыгыг таварыш-тырылганы эки турганы ол (идеялың терморегуляция организми). Орук төнгөн. Рюкаң доллар хөй эм өт. Бичоноктар доллар бижээң чөвүрүң соолун чүдүлөр. Ычылаа-даа 10 хире — хол-кун иштиңде чүвезин чүгө чүкү-жыңың үч бажың тып, ка-кы-арың мен дээрин сай-гарып, түнөп үлдүрүм.

Каа-Хем бажыне ам чор-узума, ол үч ышкың эвөс, таныштарың-да көвүздөн, олаң улуг болду. Ычан, шыкыңдызың бар чылдар чоңун эртинелери бүгү кожурунarda чаштыңым. Ужук, бижин чок чөвөдөн тыва чоңун мүч-мүн ий-дир иштиңде салтал да-мың, чачык болуп чедип келген кар эмиерин, са-валарын, культуразын чоок-тоон дээр тоң көрбөс, а ха-рын-даа хоруп турган. Бо-гун оларын билар кырган, изг эвезиңиз. Тыва таңы-тык дылдыг ам чыгык-ла Кужжет Солта ирей ыры-кын Карл-Хөдө артан. Ол ам бо чылын 95 харуула.

Тываларыңн ичкылууары — Топ Азия чурттарың те-гөдө челиңиңиңиңиңиң ийи озага! кезең. Чөң, ийи культуразың ылал-да соода истиг болду. Бир эвөс оун улчамчылар, сэй-зыладыр болза, чүгө ий-чө-л-ла оон амдыгыңың хөр-жүлдеги болур.

ОЙУП БАРТАН.

Тыва Республикаың Кыдык кагалат, эм-таң болган техникте хан-дырмыла аямчы-ның биология-медици-налың эртен ишчиле-ла лабораторияның улуг эртен аякыдыкым.

ВАШИНГТОН. Делегейде сөө чурттарың удуруктуу-ларын чоонга чаа Москва болуп эртен чөвүлел хура-лының түнөвөлери Американың Каттыкын Штатарының президентизин Балд Клинтон белиң үлөөлөң деп, «Вашингтон пост» солун бижээң. Делегейге ачы оң чагыс-даа кезеңге йорулук корелтегиниң амгы үде эң чүгөлу согулаларың бич-рөөн болуп турар деп түн-неди Москва учур-азымың-нының киржичилерин кыл-гал-дыр деп, солун бижээң.

ХАНОЙ. Вьетнамны бол-ган Камбоджаның аразында кызыгар чөвүдөлөриң тара-раштыр шивилердиниң орад-жакшының ийи чурт-тарың каакар баштына-ры база катан кылган. Вьет-намың премьер-министра Во Ван Кмет чоонга чаа Кам-боджаның найсылаы Пном-пень хорайга барып чораш. Ийи чуртун аразында кызы-гар болгун девискоз чөвүд-өлөриңге хамарышкан ай-тырыларың чугаалаңың көргөң. 1954 чылда французтар-ның толгарылаан чурт чу-руун эзугаар кургаг чер кы-агыраар Вьетнамны болган Камбоджаның аразында до-ктааттыңан турарын Пном-пень неген турар.

КАРАКАС. Боливияның найсылаы Ла-Пас хорайы-ның чоотуга көшө бажыны-кы болган түнөлдө бир кижин өлгөн. 20 кижин өл-көзгө чыккан. Тус керин эрге-чи чыгаргаларың дыванка-ны эзугаар алыр, найсы-лаал чоотуга бичиң суурнук кырыңче 200 муң кубометр ву-рак, малшап, сай чүгүлүг батпаш. 20 аякы кижини ба-зырышкан. Оларын шивилел чүгө ийи хөвөргөк кижиниң амы-тынын камагалар алган.

ДЕЛИ. Калча ааргыны өө-дүлөр микробтар Ангилда итерезиниң моон мурунда бижээң паралагылды бижээң турган. Ол ааргыны бир хө-йиңиң Индияда элээр. Ук аарыг кижилерин баш ма-жине хөлдөр болган өлүм-өгө чедир турар. «Инетер-тиң калча аарымың» бир ийи айымыдыг хевриң Ин-дияны хөй-ичкиниңиң бол-ган эртен чыгаргаларың улуг дүвөрүшканы болгу-тан. Аарыга чуртут бугу ме-челериң чуртут чер болга-ныла боттадырмың эгелеш.

НЬЮ-ЙОРК. 1996 чылдын июнь 16-да Россияга прези-дент согулаларыңа кам-тиңилериң деп айтырдың АКШ-тын Си-эң телеком-навыаң көрүдөг. Ол айтты-рыга харының Ак бажы-ның аякыдыкчыларың ал-дылар хурунукчу Леон Не-тта берген: «Ол шивилериң хүлээп алыр — Россияны чоңуулан хамарың». Рос-сияны президент согула-ларыңа кымың тиңилери-ңе хамарыла чоңка ол чуртга демократияны болган реформаларын улчамчал-арың магалдык АКШ-на эржежөк чугула деп, И. Па-накка демдегелеш. Чурттуг удурутталың кыма буру-рүп россиянын боттары хо-уу-биле шивилердиң, ичкыл-ажок демократий реформа-лары Россия улчамчылары дыка чугула деп, АКШ сап-турарын Ак бажының тө-дөөмөкчизи айткан.

СТРАСБУРГ. Европа Чөвү-дөлийн парламент асабөлө-жүңиң эчөлөгүн сессиязы-нда ажиттыгын. Делегей организмиңизиниң 39-ку ке-лтиңгү кылдыр Россияны 1996 чылдын февралыда хү-лөң алган болгай. Европа Чөвүдөлүгүн бүгүн эртелиг кеңигүн болган Россияныг делеганяңың парламент аса-бөлөжүңиң сессиязында бир-ле дуга

